

תכנון המשפחה ומניעת הריון

1. אזהרות

אין כאן פסיקה הלכתית אלא מלאכה של סדור פסקים של תלמידי חכמים הכתובים בספרים או שנאמרו לי בתשובה על שאלותי.

יש בענין זה שיטות יותר מחמירות (מנחת יצחק ח"א קטו. ח"ג כה—כו. ח"ד קכ. ח"ה ק—קיג. ח"ו קמד). שיטות „בינוניות“ (אגרות משה ח"א סב—לח. ח"ב יו. ח"ג יג, טו, כא, כב, כד) ויותר מקילות (ציץ אליעזר, ח"ו מב פד; ח"ז מח פה; ח"ט נא; ח"י כד; ח"א סג). הכיוון הכללי של הדברים הבאים הוא מקל ביותר. על זה נאמר „המקל יש לו על מה לסמוך, והמחמיר תבוא עליו הברכה“ ויבואר בפנים.

כל הכתוב כאן הוא לעיזון בעלמא כדי לעזור לברר את הנושא, אבל כל החלטה מעשית של מניעת הריון צריכה להיות על פי הדראת תלמיד חכם וביורור הלכתי בכל מקרה לגופו של ענין.

השאלות שתתבררנה בהמשך הן:

האם מותר למנוע הריון? מה הן הסיבות המתירות? מה הם האמצעים המותרים? האם מותר להרחיק לידות? האם זה רצוי?

2. הבעיות הכלליות שבמניעת הריון

שאלה: מה הן הבעיות ההלכתיות הכרוכות במניעת הריון?

תשובה: יש שתי בעיות עקריות: א. עצם מניעת ההריון. ב. האמצעים שמשתמשים לכך.

א. עצם מניעת ההריון מהווה בעיה כי התורה צוותה „פרו ורבו“, לכן יש לברר אם מותר לעשות פעולות מכוונות כדי להמנע מכך.

ב. אמצעי המניעה מהווים בעיה, מפני שיש בתורה אסור השחתת זרע, כמו שמסופר על אונן שהמיתו אלקים כי שיחת ארצה. ולכן יש לברר מה הם אמצעי המניעה שאינם נחשבים כהוצאת זרע לבטלה. שתי השאלות האלה נפרדות זו מזו, שהרי אפשר למנוע הריון ע"י „הרחקה טבעית“ בלי שמוש באמצעי מניעה ואז אין בעיה של הוצו"ל אבל תשאר בכל זאת שאלה של פרו ורבו. וכן באופן תיאורטי אפשר להשתמש באמצעי מניעה אף אצל אשה שאין סכויים שתכנס להריון כגון מעוברת וכו', שממילא לא תכנס להריון ותשאר השאלה של הוצו"ל.

שאלה: כמה ילדים יש מצוה להוליד על פי התורה?

תשובה: מפורסמת ההלכה שמצות פריה ורביה מתקיימת כשנולדו בן ובת. „לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים. בית שמאי אומרים: שני זכרים. ובית הלל אומרים: זכר ונקבה, שנאמר זכר ונקבה בראם“ (יבמות סא:). ונפסק כבית הלל (שולחן ערוך אה"ע א—ה).

אמנם יש מצוה נוספת: „ולערב אל תנח ידיך“ „היו לו בנים בילדותו, יהיו לו בנים בזקנותו, שנאמר: בבוקר זרע זרעך, ולערב אל תנח ידיך, כי אינך יודע איזה יכשר, הזה או זה, ואם שניהם כאחד טובים (קהלת יא י)“ (יבמות סב, ב) — מצוה שניה זו, אינה מן התורה אלא מתקנת חכמים.

שאלה: האם אחרי מספר מסויים של ילדים אפשר להפסיק כל הריון?

תשובה: לעולם לא יכול אדם להחליט שהוליד די בנים שהרי הוא מצוה „ולערב אל תנח ידיך“. אמנם נחלקו רבותינו בדעותיהם בחומרת דין זה. למשל לפי רבי זרחיה הלוי, גם מי שקיים מצוות פריה ורביה ואח"כ התאלמן או התגרש, חייב לישא דווקא אשה המסוגלת להוליד, משום מצוות „ולערב“ (בעל המאור יבמות שם). לעומתו הרמב"ן כותב „משום מצוה דרבנן דלא תקנתא היא, אלא כעין ישוב דרך ארץ לא מחמירין עליו כל כך“ (מלחמות ד' שם). (עיין באריכות אוצר הפוסקים אה"ע ח). על כל פנים, בין שמחמירים או שלא מחמירים כל כך, יש כאן מצוה דרבנן. וזה לשון הרמב"ם: „אע"פ שקיים אדם מצות פריה ורביה הרי הוא מצוה מדברי סופרים שלא יבטל מלפרות ולרבות כל זמן שיש בו כח“ (רמב"ם אישות טו טז). כל זמן שיש כח להרבות צלם אלקים — וכבר כתבו התוספות שאם כל משפחה בישראל היתה מסתפקת רק בן ובת כבר „זרעו של אברהם אבינו כלה מאליו“ מזמן (ב"ב ס:).

שאלה: מה הגדר המדויק של מצוה זו, ולכמה ילדים היא מתייחסת?

תשובה: לעומת פרו ורבו שהיא מגדרת — בן אחד ובת אחת לפחות — אין מצוה זו מגדרת. והעיקר הוא שלא יחדלו מלהוליד. וכל ילד היא ברכה נוספת מד'. ועינינו רואות שיראי ד' משתדלים להוסיף ילדים כמה שהם יכולים בע"ה.

4. מרווחים בין לידות

שאלה: האם מי שכבר קיים פו"ר יכול לקבוע מרווחים בין הלידות (בעזרת אמצעים מותרים)?

תשובה: כבר אמרנו שלמצות „ולערב אל תנח ידיך“ אין גדר מדויק. לכן יכולים ההורים לקבוע כפי רצונם את מרווחי הזמן בין ילד לילד. כותב הרב

חיד"א: "משום מצות לערב, סגי (די) לעיתים רחוקות... קרא הכי כתיב: לערב אל תנח ידיך — שלא יניח לגמרי, וכל שישנה פקידה באשה בין הפרקים, אפילו רחוקים, אל תנח קרינן בה, ומקיים מצוה מדברי סופרים" (ברכי יוסף, אה"ע א ב). לכן מותר לקחת בחשבון שיקולים שונים: מצב בריאותי ונפשי של האם, שלום בית, למד תורה, בעיות פרנסה, שקט נפשי וכו'. והעיקר לא לחדול לגמרי. וכמובן אין להגזים בזה ולהרחיק בין ילד לילד עשר שנים למשל. יש פוסקים שהזכירו שנה, אחרים שלש שנים, אחרים ארבע—חמש, ואין בזה כללים ברורים. בסכום: יש להשתדל כמה שאפשר להרבות צלם אלהים, ויחד עם זה מותר לקחת בחשבון גורמים אחרים, וזה נתון לשקול כל משפחה ומשפחה כפי מצבה וענינה. באלו אמצעי מניעה אפשר להשתמש עבור זה — יבואר בהמשך.

שאלה: כשעוד לא קיימו פריה ורביה, האם מותר להרחיק את הלידות?

תשובה: שאלה זו קשה מאוד. כי מצד אחד אין להעלות על הדעת לדחות ולאחר את קיום המצוה, ויש להשתדל בכל כוחותיו להשלים אותה. כמו שפוסק הרמב"ם, „האשה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה הרי זה מותר" (זאת אומרת שיש מצוה מן התורה לפקוד את אשתו בעונה, זאת אומרת בפרקי זמן מינימליים המוגדרים בהלכה ותלויים בכמה תנאים. אבל אם שניהם מסכימים להסתפק בפחות מזה, ודאי שמותר). במה דברים אמורים? בשהיו לו בנים, שכבר קיים מצות פריה ורביה, אבל לא קיים חייב לבעול בכל עונה ועונה עד שיהיו לו בנים" (רמב"ם אישות טו א). אבל לפעמים יש מצבים מאוד קשים במשפחה. לפעמים יש רצף של הרבה בנים בלבד או הרבה בנות בלבד, והאמא נמצאת במצב פיזי או נפשי קשה. לפעמים יש נשים שההריון, הלידה והטיפול בתינוק מאוד קשים אצלן, ולהתחיל מיד הריון חדש מאוד מכביד עליהן. גם לפעמים כשיש „שתי תינוקות על הידים", קשה לתת לשניהם תשומת לב מספקת, והם חסרים הטיפול והאבה שהם זקוקים להם.

השאלה היא האם מצוה שמוטלת על האדם ואין לה זמן קבוע, האם מותר לאחר את קיימה למועד הנוח לו. למשל ברית מילה שלא בזמנה, כגון אם התינוק היה חולה, האם מותר לדחותה למועד יותר נוח. לגבי ברית מילה נפסק שלא (מג"א או"ח רמט ה. שלא ט). ענין זה נקרא „שהוי מצוה" כמו שנאמר „מצוה הבאה לידיך אל תחמיצנה" והוא קצת דומה לענין „זריזים מקדימים". באלו תנאים מותר להשהות קיום מצות עשה, דגים בזה הרבה רבותינו האחרונים (עיין שדי חמד ב 149 א. ד 114 ב). החזון איש הסיק באופן כללי שבמקרה של קושי רב, כגון הפסד ממון או אדם טרוד באיזה ענין, מותר להשהות קיום המצוה (חזו"א יו"ד קנג ה). שאלתי את הרה"ג ר' אברהם דב אירבך בטבריה:

ש: האם בשעת צורך אפשר להרחיק לידות גם אם לא קיימו פריה ורביה?

ת: אם יש סיבה חשובה להשהות, מותר.

ש: למה נענש יהושע על שביטל מצות פריה ורביה לעם ישראל.

ת: זה היה מפני שעצר את כל כלל ישראל. (ערובין סג:)

ש: הרמב"ם כותב שמי שלא קיים מצות פו"ר, חייב לפקוד את אשתו בכל עונה ומזה משתמע ששולל אפשרות של שהיה?

ת: הרמב"ם אינו קובע כאן איסור להשהות. הוא מגדיר את המצות. מכיון שקיום פריה ורביה אינו תלוי באדם, אלא בסייעתא דשמיא, ומצד האדם יש רק השתדלות, הוא קובע כאן את גדר ההשתדלות.

ש: באלו אמצעים אפשר להשתמש עבור זה?

ת: בודאי שמותר בכדורים (יבואר בהמשך באריכות).

ש: ומה הדין אם כבר קיים מצות פו"ר?

ת: לגבי „לערב אל תנח ידך“ אין אפילו איסור של שהיה. עכ"ל.

אם כן גם אם לא קיימו פריה ורביה, ויש קשיים רציניים בתכיפות הלידות, יש מקום להרחיק.

שאלה: האם מותר להשתמש באמצעי מניעה מיד אחרי הנישואין, משום סיבות כלכליות או לסיים לימודים וכו'?

תשובה: בודאי שבאופן כזה אין היתר כלל, שהרי למטרה זו של פו"ר הוא מתחתן. ואין לו שום אפשרות להפטר ממנה אלא אם כן יש מצב של סכנה (ע' שו"ת ציץ אליעזר ח"ט ס' נא. ח"י ס' כה. ח"א ס' סג). ואפילו אם רוצה לעשות זאת כדי ללמוד תורה אין בזה היתר (עיין בהערה למטה).

5. אמצעי המניעה המותרים

שאלה: במצב שמותר להרחיק לידות, מה הם אמצעי המניעה המותרים לשם כך? ומה הם סדרי העדיפות?

תשובה: 1. אלו הם האמצעים השונים לפי סדר עדיפות: א. הורמונים בצורה של גלולה („גלולה“) ב. התקן תוך־רחמי המכונה (Intra) I.U.D. (uterine device) ג. משחה או קצף קוטל זרע („קצף“). ד. כיפה של גומי על פי הרחם („דיאפרגמה“) (יש אומרים שדיאפרגמה עדיפה על קצף — עיין להלן סע' ט). באופן תאורטי יש גם אפשרות להשתמש במוך לאחרי תשמיש כדי לקלוט את הזרע או לעשות זלוף (עזרת כהן ס' לז). אבל אמצעים אלה אינם מעשיים ולא יעילים, לכן לא נאריך עליהם. את הדבור. כמו כן במקרים חריגים ביותר יש אפשרות של קשירת החצוצרות אצל האשה, מה שמביא עקרות תמידית, (ציץ אליעזר ט) או לבישת נרתיק על ידי הבעל ("Condom") (ע' שו"ת אחיעזר ח"ג ס' כ"ד אות ה' מובא באוצה"פ ס' כ"ג

ס' קי"ז אות לו), אבל מדובר על מצבים יוצאי דופן, ואין כאן מקום להאריך. קיימת גם כן שיטת ה"ימים הבטוחים", אבל שיטה זו רק מתאימה לנשים אשר להן מחזור קבוע, ודורשת משמעת עצמית, וגם יעילותה נמוכה ביותר כמובא להלן בטבלה בסעי' 9 לכן לא דברנו עליה.

עתה נברר את האמצעים השונים אחד אחד מבחינה הלכתית.

א. גלולות: על פי רוב הורמונים אלה נלקחים דרך הפה, אבל יש גם אפשרות זריקה או השתלה, זאת אומרת החדרת כמוסה תחת העור המשחררת כמויות זעירות של התוכן באופן איטי מאוד. הגלולה כוללת במינון מסוים את אותם ההורמונים שהגוף יוצר, האחראים לתהליך הוסת, הביוץ וכו'. גלולה זו פועלת בכמה דרכים משולבות: דיכוי וסתירת האותות הבאים מן המוח לשחרור הביצית, שינויים מקומיים במערכת הרבייה כגון ברירת הרחם וכו'. בקיצור, הגלולה גורמת באופן פיסיוולוגי לעקרות זמנית. אם כן ברור שאין כאן בעיה כלל של הוצאת זרע לבטלה, (דלא כעצי ארזים שהוא דעת יחיד). שהרי החיבור בין איש לאשתו הוא „כדרך כל הארץ", ואין זה שונה מאשה מגועה מללדת בגלל איזו סיבה טבעית כגון הריון, הנקה או גיל מבוגר. השאלה ההלכתית הנשאלת היא האם עיקור זמני זה אינו נחשב כ"סירוס". הרי אסור לסרס אדם ואף בהמה, בין זכר ובין נקבה. ולכן היה אפשר להעלות על הדעת שאם גותנים לאשה תרופה הגורמת לה עקרות, עוברים על איסור סירוס. אמנם רבותינו כבר הוכיחו, שלגבי אשה מותר הדבר, מכיון שהסרת כח הפרייון נעשית בצורה עקיפה ולא ע"י גתוח ישיר, לכן מותר להשקות את האשה „כוס של עיקרין" שמונע הריון. (שו"ע ה, יא). וביחוד בנדוננו שמדובר על מגיעה ועיקור זמניים. וכבר מסופר בגמרא שלאשתו של רבי חייא היה צער לידה. היא התחפשה והלכה לשאול הלכה מרבי חייא. על יסוד תשובתו שתתה תרופה שגירמה לה עיקור. כשנודע לו אמר: „מי יתן ולא שתית וילדת לי עוד „כרס" אחד", שאכן נולדו להם שני תאומים ושתי תאומות (יבמות סה:). כוס עיקרין זה המעקר לצמיתות לא נודע לנו (עיין עות' מטה לוי ב לא. ובס' שבט מיהודה עמ' 285, שהוא הביא שינוי תפקודי ולא אורגני). על כל פנים למדנו מכאן היתר ברור לגלולות — אמנם בספור היה מקרה של צער לידה, ויש שהתירו רק באופן כזה (מהרש"ל). אבל מוסכם אצל הפוסקים להתיר גם בלי צער לידה (טור דלא כב"ח, שו"ע, ב"ש טו"ז). אבל כמובן כל זה אם כבר קיימו פו"ר והולידו בן ובת. (שו"ת חת"ס אה"ע א כ מובא בפת"ש סקי"א); וגם את מצוה „לערב" אין להניח לגמרי. הוראות הלכתיות מעשיות תבואנה בהמשך.

גלולות לאיש: אנב, נעשים מחקרים להפקת גלולה המיועדת לגבר, הנלקחת בפה או בהשתלה, והיא מבטלת באופן זמני את כח פוריותו. אמנם נראה שבשלב זה אין שום דבר מעשי, על כל פנים אם אמנם תופק גלולה כזו, נראה שדינה יותר מסובך מאשר גלולה לאשה, כי דין האיש בענין סרוס יותר חמור מזה של האשה, ואסור להסיר כח הפרייון שלו אפילו בצורה עקיפה

(שו"ע אה"ע ה, יא) (וכן קצור שולחן ערוך קצא ה). אמנם יש צד להקל מפני שמדובר על שיטה הפיכה ועיקור זמני. ואמנם שאלתי ת"ח אחד אם יהיה מותר כשכבר קיימו פו"ר, ושיטות מגיעה אחרו! בלתי אפשריות ויש קשיים גדולים במשפחה, והשיב לי: "...בענין כדורי מניעת הריון לגבר אינני רואה בזה שום סרך איסור, ופשיטא שמותר לכל צורך שהוא". ואין כאן מקום להאריך ועוד חזון למועד (וע' אוצר הפוסקים אה"ע ה יב סקס"ז אות א' בשם אפ"ז).

ב. התקן תוך רחמי (I.U.D) הת"ר (התקן תוך רחמי) הוא גוף זר קטן וגמיש, עשוי מחומרים שונים, גדלים שונים, וצורות שונות, והמוכנס בתוך הרחם. עד היום הנה, אין הסבר מדעי מקובל על הכל לגבי אופן מניעתו את ההריון. מסכימים שאין לו השפעה על הפעילות ההורמונלית, על הביוץ, על תנועת הורע ועל ההפריה. גורמים להסביר שעקב הכנסת גוף זר לרחם, מופעלים מנגנוני הגנה ולחימה, היוצרים סביבה, "עוינת" לזרע או לכיס העובר המונעים הצמדות כיס העובר לדופן הרחם. אם כן יש כאן שלוש בעיות הלכתיות. ו. הפלה 2. השחתת זרע לאחר תשמיש 3. הוצאת ז"ל בשעת תשמיש.

1. הפלה: מכיון שהת"ר פועל בשלב מאוחר. אחרי ההפריה, ומונע שתילת הביצית המופרית, יש שרצו לאסור משום איסור הפלה. (הג"ר הר' גריינמן. נמסר לי בע"פ). אמנם לרוב הפוסקים בשלבים כ"כ מוקדמים אין איסור הפלה. ולא עוד אלא שאין כאן הפלה כי לא התחיל להתקיים כלל ולד בר קיימא בתנאי התפתחות תקינים והוא כבר, "טריפה" מראשיתו. וכן כתב הג"ר משה פיינשטיין שהוא חשש רחוק (אגר"מ אה"ע ח"ג ס' כא).

2. השחתת זרע אחרי התשמיש. בגמרא יבמות יש סוגיא יסודית הדנה ב,,מש במוך". (יבמות יב:) (ע' סכום שיטות באינצקלופדיה התלמודית כרך י"א עמ' קמ). יש מסבירים שהכוונה בשימת המוך לפני התשמיש והוא סופג את הזרע. ויש מסבירים שהכוונה לשימת מוך אחרי התשמיש ז"א קנוח הזרע (תוס' שם). בדומה לקליטת מוך אחרי תשמיש יהיה זלוף מים או שטיפה פנימית. יש מקום לחשוב שפעולת הת"ר תחשב כהשחתת הזרע אחרי תשמיש (עי' ציץ אליעזר ס' גא ג עמ' רכד). על כל פנים רוב הפוסקים לא חששו לכך. וקבעו שאין זה דומה. כי במוך אחרי תשמיש, מדובר על קנוח הזרע והוצאתו החוצה מה שאין כן בנדון שלנו, שהזרע נכנס לתוך הרחם, ואפילו מסוגל להפרות ביצית, ורק אח"כ נוצרים תנאים, "עוינים" לה, ואין זה דומה להשחתת זרע אחרי תשמיש.

3. הוצאת זרע לבטלה בשעת תשמיש. לפירוש אחר שמוך הוא מוך המוכנס לפני תשמיש, והוא אסור מפני דהוי, "כמשליך זרעו על עצים ואבנים", יש לאמר שהוא הדין הת"ר. אמנם הוא מוכנס עמוק לתוך הגוף ויש מקום לאמר שלא לוקחים אותו בחשבון מפני שאינו מורגש בכלל. לעומת ההתקנים

הראשונים שהורגשו קצת בשעת החיבור, והיה מקום לאמר שאין זה „כדרך כל הארץ” — ההתקנים המשוכללים של עכשיו לא מורגשים. אמנם הג"ר משה פיינשטיין חשש מפני הוצו"ל (כתב שהוא יותר חמור מדיאפרגמה, ע' להלן) אבל לרוב הפוסקים הוא נחשב כיותר קל כי זה יותר „כדרך כל הארץ” שהרי הזרע נכנס באופן חופשי לתוך הרחם.

ג. קוטלי זרע: קוטלי זרע מוכנסים לפני התשמיש ומופיעים בצורות שונות: קצף, משחה, טבליות או פתילות. גם פה מתעוררות שתי בעיות: א. הוצאת ז"ל בשעת תשמיש, דהוי כמו „מוך לפני תשמיש”. אמנם זה היה ניתן להיאמר למשל לגבי המשחות הראשונות שהורגשה מציאותן בשעת תשמיש, אבל לא במשחות וכד' העכשויות. וכן כתב מרן הרב ז"ל (דעת כהן לז). ב. השחתת זרע כמו „מוך לפני תשמיש”. הרי תכשירים אלה הם קוטלי זרע ממש, מפני היותם תרכובת חומצתית או קוטלת חיידקים. על כל פנים אין זה ממש השחתת זרע במובן של הגמרא והראשונים של הוצאת הזרע החוצה. והם רק שוללים את כח הזרע לגוע ומחלישים את חיותו, והוא נשאר במקומו. לפי זה אין כאן „השחתת זרע”. (מפי הג"ר א"ד אורבך). ויש מי שכתב שכיון שהמעבר לרחם נשאר פתוח זה דומה לכוס עיקרין ומותר במקום צער (אגר"מ אה"ע א סב—סג—סה). אמנם יש סוגים שונים של תכשירים כאלה. ונמצא גם קצף, שאוטם לגמרי את המעבר. ואין כאן מקום להאריך ולבאר את כל הצדדים ההלכתיים, אלא רק לתת מושג כללי.

ד. דיאפרגמה: הצורה הרגילה היא כיפת גומי, מחוברת לטבעת מתכת מצופה גומי, המוצמדת לצואר הרחם. היתר שמש בכיפה זו הוא מסובך מאוד מבחינה הלכתית, כי זה מאוד דומה למוך בשעת תשמיש. והרא"ש כבר אסר לשמש עם אשה שיש לה אוטם ברחם כך שהזרע נשפך החוצה, וכן נפסק בשולחן ערוך (אע"ע כג ה). והרבה דנו האחרונים בענין הכיפה, ויש שהתירו בשעת סכנה לאשה להתעבר (עי' אוצר הפוסקים אה"ע כג ה סק"ז אות לז). על כל פנים ברור שבמקרה שדיאפרגמה מותרת אפשר גם להתיר להשתמש באותו זמן בקצף וכד' כדי לשכלל את האטימות.

6. בירורים הלכתיים מעשיים

שאלה: מה הם אמצעי מגיעה מותרים במקרים השונים?

תשובה: כדי להשיב כל כך יש צורך להבחין: א. מה הסיבה של מניעת הריזון: סכנה או הרחקת לידות. ב. מה מצב הזוג: כבר קיים פריה ורביה ונולדו בן ובת או לא.

א. סכנה: במקרה שההריון או הלידה מהוים סכנה לאשה, מותר לה להשתמש באמצעי מגיעה לפי סדר עדיפות הבא: כדורים, הת"ר, קצף, כיפה. דבר זה אמור גם אם יש רק חשש סכנה (עי' ציץ אליעזר ט גא ב. י כה. א—ב. יא סג) (אמנם נחלקו דעות הפוסקים אם קצף עדיף מבחינה הלכתית או כיפה

עדיפה. עי' אוצר הפוקים אה"ע כג ה סקי"ז אות לט. ציץ אליעזר שם. אגרות משה אה"ע א סה. — אבל נראה שקצף עדיף, ואפשר להתירו בשופי — הגראד"א).

ושאלתי את הגרא"ד אוירבך :

ש : האם כשיש סכנה, יש להתיר כיפה רק אם שיטות אחרות אינן אפשריות ?

ת : יש להתיר אפילו בלי זה, כי מכיון שמותר, איננו חייבים לחקור שיטות אחרות.

ש : אבל רק התירו כיפה משום סכנה, ואם יש שיטות אחרות, אין כאן סכנה.

ת : בכל זאת, כי בכל שיטה יש איזה קושי הלכתי ואי אפשר להחליט באופן סופי על סדר העדיפות. ע"כ.

שאלה : מה הגדר של סכנה ? האם הכוונה לסכנת נפשות ממש או גם למצב המזיק מאוד לבריאות הגופנית או הנפשית ?

תשובה : הכוונה לכל מציאות קשה מאוד, כגון סבוכים בריאותיים או צער גדול וסבל רב גופניים, או מצבים קשים ביותר מבחינה נפשית. כל אלה הם „סרך" סכנה לעניננו ואפשר להתיר ארבעה אמצעים אלה לפי סדר העדיפות הרשום. (עי' ציץ אליעזר). אבל כאן מקום להזכיר שבענינים כאלה של מניעת הריון לא יוכל אחד להחליט, ויש לפנות אל תלמיד חכם כדי שידון בכל מקרה לנופו של ענין. קל וחומר לגבי הערכה של מצב קשה ושעת הדחק, הרי זו הכרעה עדינה ומסובכת המסורה לת"ח.

שאלה : האם גם כשלא קיימו פריה ורבייה מותר להשתמש באמצעים אלה ?

תשובה : אם זו סכנה ברורה ממשית, הדבר ברור שמותר. וגם אם זו לא סכנה ישירה, אלא חולשה, תשישות עצבנות וכו' בכל זאת מותר הדבר, אבל ברור שעובדה זו שעדיין לא קיימו פו"ר תשפיע להתחשב פחות בחומרת המצב, וכמו כן תשפיע לקצר תקופת הזמן של מניעת ההריון.

ב. רוח בין לידות.

שאלה : באלו אמצעי מניעה אפשר להשתמש כדי להרחיק לידות ?

תשובה : גם בזה יש מקום למצבים שונים : האם זה נוגע לשלום בית ? האם זה מיד אחרי לידה ? האם זה צורך עבור גידול הילדים ? אמנם יש פוסקים שהתירו רק לצורך בריאותי גופני או נפשי (הג"ר משה פיינשטיין. אגר"מ אה"ע סד), אבל יש שהתחשבו גם בגורמים אחרים. באופן כללי אפשר להתיר את שלשת האמצעים הראשונים — כדורים, התקן תוך רחמי, קצף.

לגבי הרביעי, דיאפרגמה, השאלה יותר קשה. אמנם לפעמים אין אפשרות אחרת, בגלל סיבות בריאותיות שונות, או בגלל שאינו יעיל להשתמש בשלשת האמצעים הראשונים. הפוסקים בדור הקודם מאוד החמירו לגבי השמוש בכיפה, יש שהתירו רק אם יש סכנה, ויש שאסרו אפילו במקרה של סכנה (עיין אוצר הפוסקים אה"ע כג ה סק"ז אות לז). על כל פנים יש מקום לדון להקל לצורך חשוב * ויש מצבים שענין שלום בית גובל בבעיות נפשיות, (וכן שמעתי שהגרש"ז אורבך התיר פעם כיפה משום שלום בית). אבל אם אין בעיה מיוחדת קשה להתיר כיפה *. אמנם הגרי"א הנקין התיר דיאפרגמה, וסובר שאין זה „כמטיל זרעו על עצים ואבנים“, אלא דרך תשמיש „כשגוף נהנה מגוף“ (עיין שו"ת בני בנים לרב יהודה הרצל הנקין, שכפול כו). והתיר זאת אפילו בארבע שנים או יותר אחרי הלידה כדי שתוכל לטפל בילדים כמו שצריך והורה כן למעשה כמה פעמים (שם). (אמנם גדולי ישראל אמרו שדרכו בפסיקה היתה מיוחדת, וכן פה לא ברורות ההוכחות שלו. מכל מקום כן פסק, ואי אפשר לבטל את הפסק של ת"ח גדול). לכן מי שרוצה להקל ולסמוך על דעתו, יש לו על מי לסמוך.

שאלה: האם כל הנ"ל נאמר גם אם עוד לא קיימו פו"ר ?

תשובה: לגבי שלשת האמצעים הראשונים, אין בעיה מצד הוצו"ל, רק שהי מצוה, וכבר אמרנו שבאופן עקרוני מותר לאדם להתחשב בגורמים שונים. לגבי האמצעי הרביעי, הרי אמרנו שאפילו אם קיים פו"ר שימוש בעייתי מבחינה הלכתית, ומותר רק אם יש סיבה חזקה. "

ג. המתנה אחרי לידה.

שאלה: האם המתנה מסוימת אחרי לידה נחשבת כרווח בעלמא או סרד סכנה ?

תשובה: החזון איש הורה בעל פה (שמעתי מפי הגראד"א בשם ת"ח בשם הרב גרינמן) שאחרי לידה מותר להשתמש בכל אמצעי המניעה אפילו כיפה, כדי להרחיק את הכניסה להריון לתשעה חודשים עד שנה, אפילו אם

* מפי הגרד"א: כיפה יותר חמורה מצד שאין זה כדרך כל הארץ. על כל פנים מצד הסברא אין זה דומה למוך המוזכר בגמרא ובפוסקים, כי שם הכל נבלע ונספג במוך, והזרע בכלל לא מגיע, מה שאין כן כאן שהזרע מגיע רק שלא ניתנת לו אפשרות לזרום בצורה חפשית.

ש א ל ה : מה זה שונה מדברי הרא"ש שאמר אשה שיש לה אוטם ברחם ?
ת ש ו ב ה : שם שאני כי כל הזרע נשפך לחוץ וכן במוך זה כאילו הזרע הולך אל המוך, והוי כמשליך זרעו על עצים ואבנים, מה שאין כן בדיאפרגמה שהזרע מגיע וזורם באופן טבעי רק יש עיכוב וחציצה. על כן אפשר להתיר כיפה במצבים של ספק סכנה, כגון אשה שיש לה בעיות עם ורידים ולא יכולה לקחת כדורים וכד' או בעיות נפשיות, אבל כדי להרחיק לידות בעלמא אין להתיר. עכ"ל.

אין לאשה שום סיבוכים רפואיים מיוחדים, כי תכיפות בלידות גם נחשבת לספק סכנה.

שאלה: אם כן אולי לכתחילה טוב להמתין אחרי לידה?

תשובה: יתכן מאוד. הרחם זקוק למנוחה, אחרת יש חשש לצניחת הרחם. גם שרירי הבטן זקוקים למנוחה וחזוק, וכן הורידים המורחבים. לנשים שיש בעיות כאלה, יתכן שצריכות לעשות הפסקה. (ע' חלקת יעקב ג סב. ד"ר לוי, נועם יא קסז). אבל זה מושג על פי רוב על ידי הנקה, זעיין להלן.

7. הערות רפואיות.

שאלה: האם אין נזק בריאותי בלקיחת כדורים, וכן מכשיר תוך רחמי, או קצף? לעומת זאת שמוש בדיאפרגמה יותר פשוט מבחינה בריאותית, או עדיף להשתמש בה, אע"פ שהיא אחרונה בדרגה מבחינה הלכתית?

תשובה: נכון שיש בעיות רפואיות לגבי שמוש בכדורים והת"ר (לגבי קצף אין שום סבוך רפואי ואין גם צורך בפקוח רפואי), עכ"פ בענינים כאלה אנו סומכים על הרופאים, והם מכירים את כל הקושיות, ואם הם מתירים שמוש באמצעים אלה, אפשר לסמוך עליהם כמו בכל ענין אחר. כל אמצעי המניעה (הורמונלים, הת"ר, קוטלי זרע, כיפות) עוברים פקוח חמור של משרד הבריאות בישראל, ולפעמים הוא מוציא מן השוק מוצרים מסויימים ואוסר מכירתם. נוסף לכך גלולות ניתנות לכל אשה רק על פי הוראה אישית של רופא אחרי בירור שאין הוראות-נגד. וכן נשים אלה עוברות בדיקות ומעקב. וכן נשים הנושאות הת"ר עוברות פקוח.

[כאן מקום להעיר הערה מענינת. האמצעי הבטוח ביותר למניעת הריון הוא לפי הסדר: גלולה, הת"ר, קצף, כיפה. אם כן עובדה היא שסדר יעילות השיטות השונות זהה לסדר העדיפות ההלכתית. הנה למשל מספרים שהתפרסמו בתשל"ח על יעילות אמצעי מניעה שונים. המספרים מציינים מספר הריונות בקרב 100 נשים שהתמידו בשימוש בשיטה במשך שנה אחת.

גלולות — 0.025, הת"ר — 1-3, דיאפרגמה + קצף — 11.

תכשירים כימיים — 30 (שיטת ה, ימים הבטוחים" 39).

(הדיאפרגמה קודמת לקצף כי מדובר על שמוש דיאפרגמה יחד עם קצף).

8. בעיות הלכתיות צדדיות

שאלה: האם אין תופעות לוואי באמצעי המניעה המהווים בעיה הלכתית ואיך אפשר להתגבר עליהן?

תשובה:

א. כדורים. לפעמים מופיעים דמומים או כתמים בזמן שהאשה טהורה

(אמנם בגלולות החדשות זה יותר נדיר). אז יש לבקש מהרופא גלולה אחרת (על ידי שנוי באחוזים של ההורמונים בגלולה אפשר להתגבר על בעיה זו על פי רוב). בגלל שכדורים עלולים לגרום דמום בלתי סדיר יש שהחמירו לאסור אשה הלוקחת כדורים על בעלה במשך תקופת נסיון של חודש אחד עד אשר יתברר שאין שום בעיה. (שו"ת אג"מ אה"ע ב יז. ג כד). אבל אפשר להקל על ידי כך שתבדוק עצמה במשך חודש כל יום בקר וערב, ואם לא ראתה דם במשך חודש אז אינה צריכה לבדוק הלאה. אבל אם ראתה בחודש הראשון צריכה להמשיך לבדוק עד שיהיו שני חודשים נקיים (ס' לב אברהם א כז ב בשם הגרי"י נויבירט).

ב. ממשיר תוך רחמי. גם בהת"ר יש תופעת לוואי של דמום או כתמים. לפעמים תופעות אלה פוסקות אחרי זמן קצר (כמה שבועות) ולפעמים אחרי זמן יותר ארוך (חדשיים שלשה) אם אין הדמום פוסק, יש אפשרות להחליף את ההת"ר בסוג אחר. יש גם אפשרות להתגבר על הדמום על ידי תרופות שונות (לכאורה גם אשה המקבלת הת"ר היתה צריכה לבדוק בוקר וערב כמו כדורים, בגלל שכיחות תופעת הדמום, אבל לא ראיתי מעירים על כך). יש שרצו לאמר שאין דם זה טמא כי אין הוא דם נדה אלא דם שבא ממכה שהוא מותר (ספר אסיא 323). אמנם יש ארבע סיבות לדמום זה. א. מכה (פצע בתוך הרחם). ב. זיהום ודלקת בתוך הרחם. ג. הגברת דימום הוסת. ד. ראשית „הפלה“ של ניתוק ביצית שכבר התקננה ברירית בית הרחם. (ד"ר לוי, נועם טז, עמ' קפח). מכל הנ"ל יוצא שאין אפשרות להתיר דם זה. גם מה שהוצע שם להבחין בין דם לדם על ידי בדיקה מדעית (אסיא שם) אינו מעשי (נועם שם) ועיין בציץ אליעזר שאין לסמוך על בדיקה מדעית כדי להבחין בין דם לדם (חי"א יג פא ג).

שאלה: האם אין הת"ר מהווה חציצה בטבילה?

תשובה: מכיון שהוא נמצא עמוק בתוך הגוף ב„בית הסתרים“ אין הוא חציצה (ציץ אליעזר ח"י סכ"ה פ"י או"ק ג חי"א סג) וכן החוט המשתרע החוצה אינו חציצה (שם ס' סג. מנחת יצחק ו פז). אבל יש להזהר שהחוט לא יהיה דבוק בכותלי ה„פרוזדור“ (נרתיק) (ס' לב אברהם א כז ג בשם הגרש"ז אירבך). (באג"מ אה"ע ג כא הזכיר שיש בה"ת חשש תמידי של „פתיחת הקבר“. אבל אין חוששים לכך. ציץ אליעזר י כה י).

ג. קצף כיפה. אין ענינים הלכתיים מיוחדים נוספים.

9. ערך ההרחקה בין הלידות.

שאלה: האם לכתחילה יש ערך להרחיק בין הלידות, ע"י אמצעי מניעה, או שזה רק היתר הניתן למי שרוצה לסמוך עליו אבל עדיף שלא?

תשובה: אין תשובה כללית לשאלה זו. והכל תלוי במצב של כל משפחה

ומשפחה. יש משפחות שאין לידות צפופות גורמות קשיים מיוחדים ויש משפחות בהם זה גורם ללחץ נפשי לאשה, ולפעמים הפרת שלום בית. לפעמים זה חומס מהילד את תשומת הלב המעשית והנפשית המגיעה לו ויש לדון בכל מקרה לגופו של ענין. כבר הזכרנו לפני כן דעת החזון איש שמרווח של כשנה בין לידה וההריון הבא הוא צורך בריאותי לאשה. (ובדרכי תשובה י"ד קצד ז הביא בשם שו"ת שבות יעקב ג עז שמה שנהגו בכמה מקומות לתאריך תקופת הנידה אחרי הלידה לארבעים יום לזכר ושמונים יום לנקבה, הוא „לפי שראו שהדורות מתמעטין והולכין מכוח גבורתם ויש לחוש אם תמהר לילך לבית הטבילה אחר לידתה אולי תחזור ותתעבר וכוח אין ללידה עוד...").

שאלה: האם יש צרכי חנוך הילדים המצדיקים הרחקת הלידה הבאה?

תשובה: כאמור אי אפשר לקבוע כללים ולדמות משפחה למשפחה, מכל מקום באופן עקרוני יש מקום לשקול זה. הנה המהרש"ל כתב שמותר לאשה לשתות כוס של עקרין כדי לבטל את פוריותה לצמיתות, אם אין בניה הולכים בדרך ישרה ויראה שלא תרבה זרע (יש"ש פ' הבע"י ס' מד מובא בפת"ש אה"ע ה סק"א). כמוכן מדובר פה במקרה חריף, על כל פנים מצאנו כאן התייחסות עקרונית. אמנם יש פוסקים שהחמירו מאוד בזה (מנחת יצחק ח"ג כו א—ג).

אבל כבר הזכרנו דברי הגרי"א חנקין שמתיר לאשה להמנע מהריון אפילו לדי' שנים ויותר אחרי לידה כדי שתוכל לטפל בילד כראוי, וכן הורה הלכה למעשה כמה פעמים ולא חילק אם כבר קיימו פו"ר או לא (שו"ת בני בנינים, שכפול, כו).

בקיצור, יש לקחת בחשבון שכל ילד יקבל את תשומת הלב הראויה לו, מבחינה חנוכית נפשית, וזה חשבון אישי של כל משפחה. קצת ראייה לזה מצאנו בגמרא, מותר לילד לינוק אפילו עד גיל ארבע או חמש (כתובות ס. תוס' ד"ה רבי יהושע) אע"פ שאין בזה צורך בריאותי מוחלט, כי רק עד גיל שנתיים נחשבת ההנקה כצורך חיוני ביותר, והרי כל זמן שאשה מניקה יש סבירות גבוהה שלא תיכנס להריון. אם כן רואים שה"לוקסוס" למשוך את ההנקה עד גיל 4—5 עבור ילד אחד, מצדיקה דחית הריון הילד הבא. אמנם אין זו ראייה גמורה, כי כידוע יש חילוק גדול בהלכה בין קום ועשה, זאת אומרת פעולה מכוונת להשיג מטרה מסויימת כגון שמוש באמצעי מניעה, ובין שב ואל תעשה, זאת אומרת הישארות במצב מסויים המנוע דבר מה. אמנם „אע"פ שאין ראייה לדבר, זכר לדבר יש".

שאלה: אם כבר באנו לכך, יש מקום לשאול שאלה הפוכה. לפעמים אי אפשר לסמוך על הנקה בלבד כדי למנוע הריון ויש צורך לקחת כדורים, והם עלולים להפסיק את ההנקה. האם זה צודק למנוע חלב מן הילד כדי למנוע הריון? אם כן האם אפשר להשתמש בהת"ר אע"פ שגלולה עדיפה מבחינה הלכתית?

תשובה: הדעה המקובלת אצל הרופאים שאין הגלולה מפריעה כל כך להנקה. מכל מקום אפשר לבקש כדורים עם מינון של הורמונים הגורם להפרעה מינימלית. אמנם במקרה שהאמא רגילה להניק את הילד תקופה ממושכת ועלול שמוש בגלולה לקצר בצורה משמעותית את תקופת ההנקה, יש מקום להתיר הת"ר.

שאלה: האם יש מרווח זמן אידאלי?

תשובה: גם בזה אין לדמות משפחה למשפחה. ויש אנשי חנוך וחוקרים שציינו שנתים, זאת אומרת שלש שנים בין לידה ללידה. אז אין לאמא, שתי תינוקות על הידים", וגם המרווח הגילי ממעט את התחרות בין הילדים, ולא עוד אלא שהגדול יכול לסייע לחנוך הקטן. כמובן יש מקום לדון ולהתווכח. על כל פנים יש מקום לשים לב למרווח שנקבע באופן טבעי על ידי תקופת ההנקה. יש הרבה הוכחות לזה שהתורה נתנה חשיבות גדולה להונת הילד על ידי הנקה, וזאת עד גיל שנתים (למשל חכמים אסרו לאלמנה או גרושה שמניקה להתחתן שוב עד שהתינוק יהיה בן שנתים שמא תתעבר ויפסק לה החלב — אלא אם כן יש סבות מיוחדות להתיר). אז ממילא יוצר מרווח של שלש שנים בין לידה ללידה (הכוונה להזנה ע"י הנקה בלבד בלי הוספות מזון, והנקה מלאה כזאת עפ"י רוב מונעת הריון). אמנם אין זה בטוח גם כן ונשים מניקות עלולות להיכנס להריון גם לפני קבלת הוסת הראשון אחרי הלידה. (ושמעתי בשם ר' נתן, הרב נתן רענן קוק, עצה טובה להרחיק שנתים).

שאלה: אם יש ענין לרווח בין ילד לילד, למה מעולם לא שמענו שבדורות קודמים השתמשו באמצעי מניעה למטרה זו?

תשובה: מלבד זאת שאולי לא היתה קיימת אפשרות רפואית לכך, על כל פנים עובדה היא שלא מצאנו משפחות של עשרים ילדים ועל פי רוב לא היו משפחות בנות יותר מעשרה ילדים. לזה שתי סיבות. א. תמותת ילדים היתה גבוהה, רחמנא ליצלן, ועכשיו בחסדי ד' היא ירדה פלאים. ב. ההנקה המלאה. אם עושים חשבון ממוצע של שנות פוריות של אשה, ומרווח של שלש שנים מוצאים שגם "ילדה שבעה" היא ברכה.

שאלה: האם אפשר גם לקחת בחשבון בעיות כלכליות, שמא תחסר פרנסה עבור הילדים?

תשובה: כבר כתבו הפוסקים שאין לקחת בחשבון ענין זה, (אלא אם כן הגורמים הכלכליים קשורים עם בריאות האשה כגון במקרה של אשה שאין לה עזרה מספקת בביתה לפני ואחרי הלידה וכד') „והזן את העולם כולו בטובו בהן בחסד וברחמים" גם יעזור למשפחות ברוכות ילדים (ציץ אליעזר ח"ט נא).

שאלה: לפעמים יש מצב מתוח בין בני זוג שלכאורה מהזה שיקול לא לחוסקי גורם „מכביד" נוסף — אבל יש אומרים שאדרבה הילד הנוסף יביא ברכה ושלוש?

תשובה: אין בזה כללים ויש לדון בכל מקרה לגופו.

שאלה: האם אין זה שיקול אגואיסטי שהאמא תדאג לעצמה שיהיה לה יותר שקט ויותר מנוחה, במקום להביא עוד ילד?

תשובה: גם לאמא מותר „לחיות כמו בן אדם“, ואין היא משועבדת ללדת בלי הרף. וכן שמעתי הגערה מפִי ת"ח על אלה שלא מתחשבים בכך ו„סוחטים“ נשים צעירות באכזריות ואף אם לא קיימו פו"ר, הרי נאמר לעיל שיש מקום להשהות את המצוה מפני שקולים חשובים, קל ורומר אם כבר קיימו פריה ורביה. העיקר הוא שלא לחדול מלהוליד, אבל אין עיכוב לקבוע רווחים.

שאלה: האם אין בזה „התחכמות“ במובן השלילי לפעול נגד הטבע שקבע רבונו של עולם? וגם נגזר „בעצב תלדי בנים“?

תשובה: אין זה שונה מכל דרכי הרפואה האחרים וכל הישגי הטכנולוגיה. ונתנה רשות לרופא לרפאות וד' הוא החונן לאדם דעת ומלמד לאנוש בינה. ואם הדבר מותר וטוב על פי דין, אין עיכוב להשתמש באמצעים שונים.

שאלה: על ידי הרחקת לידות עשויה להיות תוצאה של צמצום מספר הילדים. האם אין חסרון בזה שמונעים נשמה מלרדת ממרומי מרומים?

תשובה: אין אנו מנהלים את חיינו המעשיים על פי מושגים של חכמת הנסתר שהם מעורפלים לנו, אלא על פי מה שמבואר בפוסקים, שגם להם נהירים שבילי הרקיע.

שאלה: האם אין להשתדל להגדיל את המשפחה כמה שאפשר?

תשובה: בודאי שכן. זהו תוכן מצות חז"ל הגסמכת על הפסוק „בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח ירך כי לא תדע איזה יכשר הזה או הזה או שניהם כאחד טובים“. ויש הרבה דוגמאות לזה. בועז הוליד הרבה בנים ובנות ו„לא יצא מהם כלום“, ודוקא האחרון שהיה לו עם רות בימי זקנותו האיר עיני עולם (ילקוט שמעוני רות תר"ו). וכן דוד הוליד את שלמה כשהיה כבר מבוגר ועלה על כולם, אכן כל המרבה הרי זה משובח ויחד עם זה, כמו כל ענין של תורה, הקיצוניות מזיקתו, ותמיד צריכה העין להשאר פקוחה לבחון צדדים אחרים שבמציאות החיים.

10. סכום להלכה ולמעשה

אזהרה: כל הרשום כאן הוא לעיזון כדי לסייע ללומדים, ויש להתייעץ בכל מקרה עם תלמיד חכם, וקל וחומר בקרים גבוליים.

א. מצות פריה ורביה מצוה גדולה היא עד מאוד ויש להשתדל, בכל האמצעים, שיהיו לכל הפחות בן אחד ובת אחת.

- ב. מכל מקום מותר לקבוע מרווח קטן בין לידה ללידה כשיש סיבה חשובה, כגון שלום בית, טיפול וחגוך הילד, מצב בריאותי ונפשי של האמא.
- ג. אחרי שקיימו „פריה ורביה“ (בן ובת) מצווים להרבות את גודל המשפחה, אבל ההורים רשאים לקבוע את המרווחים על פי שקוליהם, והעיקר שלא יניחו ידם מלהביא ילדים לעולם.
- ד. במקרה של סכנה לאם, מותר להשתמש באמצעי מניעה לפי סדר עדיפות הבא: 1. אמצעים הורמונליים („גלולות“) 2. התקן תוך רחמי (I.U.D.), 3. תכשירים קוטלי זרע (קצף, משחה, טבליות, פתילות), 4. כיפה (Diaphragm).
- ה. גם במצב בריאותי קשה, הנ"ל מותרים (לפי ראות עיני המורה).
- ו. וכן במצב גפשי קשה (לפי ראות עיני המורה).
- ז. וכן במצבים קשים של שלום בית (לפי ראות עיני המורה).
- ח. וכן בתשע חדשים עד שנה אחרי לידה.
- ט. בהעדר הסיבות הנ"ל, כדי לקבוע מרווחים בין הלידות, מתוך התחשבות באמא וכן משום תשומת לב לילדים — מותר להשתמש בשלשת האמצעים הראשונים (גלולה, התקן תוך רחמי, קצף) אבל לא בכיפה. (אמנם גם המשתמשת בכיפה, אין מזניחים אותה, כי יש לה על מי לסמוך).
- י. מרווחי זמן בין הלידות כשהם נצרכים לתת תשומת לב לכל ילד, — בכל משפחה כפי ענינה — לא רק מותרים אלא אף רצויים.

סיים

„... שיהיה העולם מיושב, שד' ב"ה חפץ בישובו, כדכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה, והיא מצוה גדולה שבסיבתה מתקיימות כל המצוות שבעולם, כי לבני אדם ניתנו ולא למלאכי השרת“ (ס' החנוך מצוה א').

„... ואחרי הברכה ציוה אותם על הפריה והרביה... כאומר, עם היות כי בצלם אלהים בראתי אותך, אל תמשך כל כך אחרי החלק השכלי שתניח החומרים בהחלט ותפסק ההולדה ויחרב העולם, אין רצוני בכך, אלא שתפרו ותרבו ותמלאו את הארץ“ (ר"י אברבנאל בראשית א, כח).